

situne dei

Årsskrift för
Sigtunaforskning
2010

In honorem Sten Tesch

English Summaries

Redaktion:
Rune Edberg och Anders Wikström
Engelsk översättning och språkgranskning:
Christina Reid

Utgiven av Sigtuna Museum
ISSN 1653-8498

Fynd med Sigtunamynt från Knut Erikssons tid

Kenneth Jonsson

Den äldsta svenska myntningen ägde rum i Sigtuna under Olof Skötkonung och Anund Jakob ca 995–1030/5 (Malmer 1989, 1997). Därefter följde ett långt uppehåll i myntningen innan den medeltida myntningen inleddes. Istället fick man använda sig av utländska mynt som betalningsmedel efter vikt, dvs samma system som var kännetecknande för hela vikingatiden. Den medeltida myntningen blev sedan kontinuerlig (med ett längre uppehåll ca 1385–1405 på fastlandet).

Myntningen innebar ett nytt sätt att tänka. Tidigare hade de importerade myntens vikt (= metallvärdet – mynten var av i stort sett rent silver) fått avgöra värdet. För om nu hade mynten ett nominellt värde (1 penning) som bestämdes av myntherren (kungen). Det betydde att man måste ha en administration för att få ut mynten på marknaden, växla in främmande valutor och kontrollera myntcirkulationen. Det var säkert ingen lätt process att få folk att acceptera detta, men det underlättades säkert av att tillgången på utländska silvermynt på det svenska fastlandet uppenbarligen var mycket blygsam åtminstone efter ca 1100. Fördelarna med mynt med ett nominellt

värde måste ha varit stora. Det var också en viktig omställning att folk började tänka på värden i form av mynt även om mynten inte alltid fysiskt fanns tillgängliga eftersom myntningen var alltför blygsam för att kunna räcka till de behov som fanns.

På Gotland påbörjades en egen myntning av tvåsidiga penningar ca 1140 (Myrberg 2008) medan en kunglig myntning av ensidiga (brakteater) penningar på fastlandet kan beläggas i Lödöse från ca 1150 (Ekre 1988) resp. i Sigtuna från ca 1180/5 (Jonsson 1983:79; Lagerqvist 1992). Myntningarna följde de olika mynträkningarna efter gotländsk, götaländsk, resp. svealändsk standard med en vikt av resp. ca 0,20 g, 0,15 g och 0,30 g. Deras cirkulationsområden under första hälften av 1200-talet framgår av *fig. 1* och om den var giltig redan under sent 1100-tal för Svealands del kommer jag att diskutera nedan. Man kan notera att Värmland under denna tid bör räknas till det götaländska mynträkningsområdet även om kontrollen över myntcirkulationen i landskapet sannolikt var svag. Myntens silverhalt var ca 95 % eller så rent silver som man utan stora kostnader kunde tillverka. Mynten betraktades

därför sannolikt av samtiden som präglade av rent silver (att man blandade i koppar i myntmetallen var ett senare fenomen).

Myntningen var en kunglig rättighet (regale), men förutom kungens egen myntning visar ett antal typer att ärkebiskopen erhållit myntningsrätt ca 1190–1215, dvs rätten att själv bestämma motivet, men att i övrigt följa den standard som gällde för kungens myntning.

Märkligt nog hade gotlänningarna egen mynträtt under hela medeltiden och det berodde sannolikt på två faktorer. Dels att Gotland var lösare knutet till Sverige än övriga landskap och dels inleddes myntningen där (efter vad vi idag vet) innan den kungliga medeltida fastlandsmyntningen inleddes.

Det är tänkbart att myntningarna på fastlandet startades ännu tidigare än de årtal som angivits ovan eftersom det saknas fynd från dessa områden innan myntningarna kan beläggas. Här kommer jag bara att mycket översiktligt diskutera cirkulationsområdet för den äldsta myntningen i Svealand, dvs Sigtunamyntningen under Knut Erikssons tid (inkl. ärkebiskopens myntning) med utgångspunkt från skatt- och lösfynd i det dåvarande rikssvenska området. Utanför detta område har de påträffats i skattfynd i Tyskland och Baltikum samt i lösfynd i Finland och i Norge (inkl. Jämtland, som då hörde till Norge).

För myntningen före ca 1250 gäller att typerna efter svealändsk resp. götaländsk mynträkning utgör två helt skilda serier. Det är med andra ord inte så att typerna skulle kunna vara gångbara i båda områdena utan vi får förutsätta att mynt präglade i Svealand inte var gångbara i övriga Sverige utan måste växlas mot mynt präglade efter den lokala mynträkningen. Det betyder också

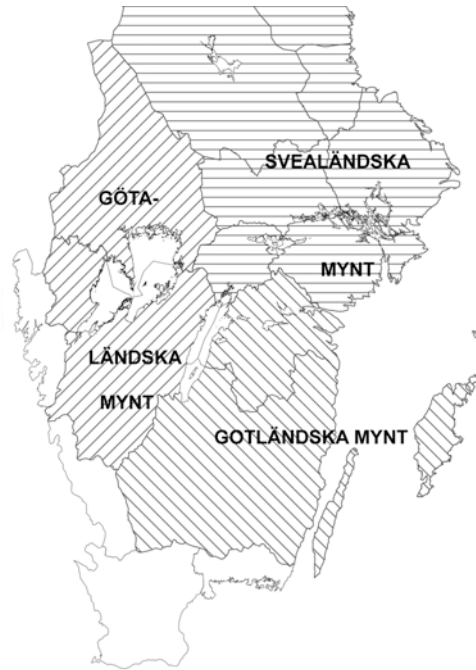

Fig. 1. De tre medeltida mynträkningsområdena i Sverige före ca 1250.

att mynt präglade efter svealändsk standard i princip bara kunde cirkulera som mynt i Svealand. I övriga områden hade de sitt silvervärde eller fick växlas.

Knuts Sigtunamyntning kan dateras genom att en typ har kungens namn, KANV-TVS (fig. 2) och genom att några (sena) skattfynd kan dateras med hjälp av andra daterbara mynt. Inledningen kan därför sättas till ca 1180/5. Myntningen består av ett större antal typer och varianter (LL IA) som bildar korta eller långa serier. I de senare fallen är det möjligt att se en fortgående degenerering av stilen (Jonsson 1983: plansch 1). Det skulle kunna tolkas som flera parallella serier präglade i olika verkstäder. En sådan förenklad bild stöds emellertid inte fullt ut av fyndens sammansätt-

Fig. 2. Knut Eriksson 1167–1196, Sigtuna. Skala 2:1

Fig. 3. Gemensam typ(?) för Knut Eriksson 1167–1196 och ärkebiskop Johan 1185–1187, Sigtuna. Skala 2:1

Fig. 4. Ärkebiskop Petrus 1187–1197, Sigtuna. Skala 2:1

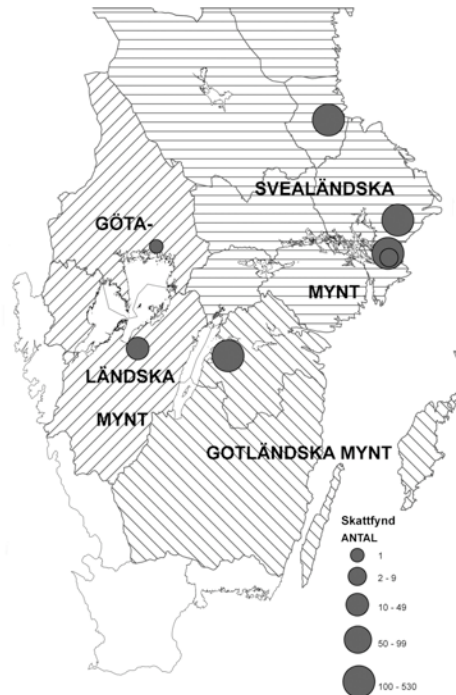

Fig. 5. Skattfynd med mynt präglade efter svealändsk mynträkning.

ningar utan typutvecklingen förefaller att vara mer komplicerad. Först efter att den nya skatten från Skänninge (Golabiewski-Lannby 2009) har publicerats i detalj är det möjligt att göra en mer fördjupad analys av myntningen. Ärkebiskopens myntning kan ha inletts med en för kungen och ärkebiskopen gemensam typ (fig. 3) (Jonsson och Lagerqvist 1978: 92–93). Helt säkert är emellertid att en typ med en ärkebiskoplig typ med en kräkla (fig. 4) hör till slutet av Knuts regering, dvs då Petrus 1187–1197 var ärkebiskop.

Ca 40 stampar är kända inom den kungliga Sigtunamyntningen (skatten från Skänninge visar att nya stampar kan dyka upp i

framtida fynd), medan ärkebiskopens säkra mynttyp med en kräkla är känd från minst åtta stampar (Jonsson 1983: 82). Det finns en mycket omfattande diskussion internationellt om hur många mynt som normalt kunde präglas per stamp. Det betyder att man får räkna med att minst en halv miljon mynt har präglats (minst 10 000 ex. per stamp).

Inom det medeltida Sveriges gränser förekommer Sigtunamynt i sju skatter (fig. 5). De har en relativt stor geografisk spridning som skulle kunna tolkas som att de var gångbara inom ett stort område och inte enbart inom det område där svealändsk mynträkning gällde. Om man däremot redovisar

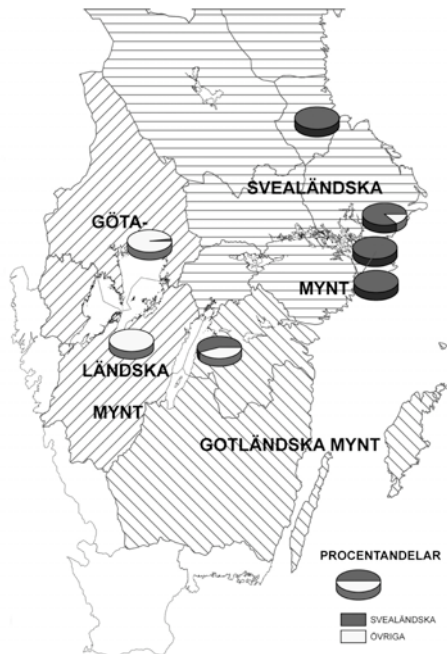

Fig. 6. Andelen Sigtunamynt i skattfynd med mynt präglade efter svealändsk mynträkning.

andelen Sigtunamynt i skattfynden, så blir bilden helt annorlunda (*fig. 6*). Det visar sig då att det endast är i området med svealändsk mynträkning som de är helt dominerande. Den nya skatten från Skänninge består till drygt hälften (130 av totalt 226) av svealändska mynt. Dess avvikande sammansättning har säkert samband med omständigheterna kring deponeringen som skedde i en grav. Skatter i gravar är mycket ovanligt, men just under denna tid finns ett litet antal från Sverige. En gemensam nämnare för skatterna är att de har en sammansättning som avviker från den i området rådande mynträkning. Hur detta bör förklaras kommer jag att behandla i annat sammanhang.

Spridningen av lösfynden (Elfver 1997:5 och bilaga 3 med senare tillägg)

Fig. 7. Lösfynd med mynt präglade efter svealändsk mynträkning.

framgår av *fig. 7*. Flest antal mynt (8) är påträffade inom det svealändska mynträkningsområdet. Antalet fynd utanför detta område (4) är emellertid påfallande högt. Det kan förklaras av att två av fynden utanför Svealand kommer från kyrkor eller kloster medan fynden från Svealand med ett undantag (Kullkyrkans ruin, Närke) kommer från utgrävningar av profana miljöer. Det måste tolkas så att fynd från profana miljöer utgörs av mynt som tappats på platsen. Fynd i kyrkor utgörs däremot av mynt som har offrats (Klackenberg 1992:38). Mynt funna i kyrkor består normalt sett av de lägsta valörerna (Klackenberg 1992:39), dvs det var offret i sig och inte värdet på offret som var viktigt. Det betyder också att mynt som inte var gångbara lokalt säkerligen utgjorde en onormalt stor andel av de

mynt som offrades. De svealändska mynt som fann vägen till Götaland kunde därför lättare bli föremål för offer i en kyrka där, eftersom de inte var gångbara som mynt där.

Två ex. i Götaland är inte hittade i kyrkor. Ett ex. är funnet i Alvastra kloster. Kloster utgör en speciell miljö eftersom de personer som vistades där i högre utsträckning kunde förväntas resa runt i Sverige, dvs man hade ett kontaktnät som sträckte sig över mynträkningsgränserna. Tillgång till mynt gångbara i alla områden krävdes därför i samband med resor inte minst till andra kloster och kyrkliga institutioner. Ett ex. är hittat i Prästhagen utanför Köpingsvik. Det stämmer bra med närheten till Köpingsvik som var en central- och handelsplats på Öland med tyngdpunkt ca 1050–1150, men som fortlevde till strax efter 1200 (Schultze 2004:47).

För bedömningen av lösfynden är det också intressant att konstatera att antalet kyrkor som kan beläggas före 1200 inom det svealändska mynträkningsområdet är påfallande litet medan motsvarande antal i Götaland är betydligt större (Bonnier 1987:218; Runer 2006:216, 258–317). Om man ser till antalet utgrävda kyrkor (Klackenberg 1992:59, 84, 108) i och utanför det svealändska mynträkningsområdet blir skillnader än mer påtagliga. Med denna bakgrund är det inte förvånande att fynd från kyrkor i Mälardalen helt lyser med sin frånvaro. Desto mer intressant är det att konstatera att inte mindre än tre ex. har hittats vid utgrävningar i Sigtuna (kv. Nunnan [1984], kv. Trädgårdsmästaren 9, 10 [1989] samt kv. Professorn 1 [1999]). Det är ett känt faktum att i städer hittar man betydligt färre mynt än man kunde förmoda med tanke på hur stora mängder mynt som rimligtvis hanterades där. Därför är det intressant

att det från Sigtuna finns tre lösfynd. Det måste tolkas som att mynt redan i slutet av 1100-talet fanns tillgängligt i större antal i Sigtuna och att de användes i en daglig handel. Ännu fler lösfynd (4) är hittade i avfallslager från Västannors by. De visar överraskande nog att mynt var i omlopp även i ett perifert landsbygdsområde vid denna tid. En möjlighet är emellertid att mynten representerar en skatt eftersom de inte hittades i en ostörd fyndkontext.

Fyndgenomgången ovan av skattfynden visar att de svealändska mynten i huvudsak cirkulerade i Svealand under Knuts tid. Lösfynden är egentligen för få för att man ska kunna dra motsvarande slutsats, men deras fyndkontexter talar för att även de i realiteten var begränsade till Svealand.

Referenser

- Bonnier, A. C. 1987. *Kyrkorna berättar. Upplands kyrkor 1250–1350*. Uppsala.
- Ekre, R. 1988. Nya märkliga myntningsfynd i Lödöse. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1988:2.
- Elfver, F. 1997. *Den svenska fastlandsmyntningen 1150–1250. En studie av lösfynden. B-uppsats i arkeologi*. Stockholms universitet.
- Golabiewski-Lannby, M. 2009. Unikt gravfynd i Skänninge! *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2009:5, 110.
- Jonsson, K. 1983. Översikt över fastlandsmyntningen ca 1180–1250. *Numismatiska Meddelanden* XXXIV.
- Jonsson, K. & Lagerqvist, L.O. 1978. Den tidigaste svenska myntningen i Svealand. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1978:5.
- Klackenberg, H. 1992. *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund.
- Lagerqvist, L.O. 1992. Sensation – mynttillverkning i Sigtuna på 1180-talet. *Svensk Numismatisk Tidskrift*.

- LL: Lagerqvist, L.O., *Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995–1521) samt gotländska mynt (ca 1140–1565)*, Stockholm 1970.
- Malmer 1989: B. Malmer, *The Sigtuna Coinage c. 995–1005. Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis*, Nova series 4, 1989.
- Malmer 1997: B. Malmer, *The Anglo-Scandinavian Coinage c. 995–1020. Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis*, Nova series 9, 1997.
- Myrberg, N. 2008. *Ett eget värde. Gotlands tidigaste myntning, ca 1140–1220*. Stockholm .
- Runer, J. 2006. *Från hav till land eller Kristus och Odalen. En studie av Sverige under äldre medeltid med utgångspunkt från de romanska kyrkorna*. Stockholm.
- Schultze, H. 2004. *Köpingsvik på Öland – 30 undersökningar 1970–1994. Arkeologiska undersökningar i Köpingsvik, utförda av Riksantikvarieämbetet och Kalmar läns museum. RAÄ 215, 216 m fl, Köpings sn, Borgholms kn, Öland*. Kalmar.

Summary

The earliest Swedish coinage was struck at Sigtuna c. 995-1030/5. After a long interval the coinage was renewed c. 1140 on Gotland, c. 1150 in western Sweden and c. 1180/5 in central Sweden. Each was struck according to a local monetary accounting system. The latter coinage belongs to the reign of Knut Eriksson 1167–1196 and finds, which contain his coins as well as contemporary coins struck by the archbishop, are surveyed. The hoards and the stray finds suggest that these coins circulated as coins in central Sweden (Svealand). In other parts of Sweden they passed as silver bullion or had to be exchanged for the local currency.